

19. Лосицкий А.Е. К вопросу об изучении степени и форм распада общины. — М., 1916.
20. Луканов П. Чего требуют крестьяне. — СПб., 1906.
21. Суриц М. Война и деревня. — М., 1907.
22. Суриц М. Что говорят крестьяне о своих нуждах. — М., 1907.
23. Чернышев П.В. Крестьяне об общине накануне 9 ноября 1906 г. — СПб., 1911.
24. Ястребицкий А.Я. Повседневность и материальная культура средневековья в отечественной медиевистике // Одиссей. — М., 1991.
25. Сухова О.А. Познание истории через единство культуры и социальности. К вопросу о традициях и новациях в современном общественном сознании // Социальные науки: история, теория, методология. Сборник научных статей. — М., 2002. — Вып. IV.
26. Шувалов В.И. Социально-психологический аспект изучения истории в российской историографии последней трети XIX — первой половины XX вв. — М., 2001.
27. Ахизер А.С. Россия: критика исторического опыта. — Новосибирск, 1996. Т. 1.
28. Гуревич А.Я. Историческая наука и научное мифотворчество (критические заметки) // Исторические записки. — М., 1995.
29. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. — М., 1984.
30. Лапин Н.И. Проблема социокультурной трансформации // Вопросы философии. — 2000. — №6.
31. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. — Киев, 1989.
32. Костомаров Н.И. Домашняя жизнь и нравы великорусского народа. — М., 1993.
33. <http://www.taday.ru/text/84665.html>

В.В. Скиртач

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СЕЛЕКЦІЇ ТА НАСІННИЦТВА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ (друга половина XIX століття)

Вагоме і виняткове значення для становлення і розвитку сільськогосподарської дослідної справи України має селекція і насінництво, як галузь аграрної науки. Особливу увагу багатьох сучасних вітчизняних дослідників привертає історичний розвиток селекції і насінництва цукрових буряків на українських землях в другій половині XIX – початку XX століття. Ця зацікавленість пояснюється відносною історичною молодістю цієї сільськогосподарської культури, яка менше ніж за два століття перетворилася у важливу технічну культуру. А звертаючи увагу, що агропромисловий комплекс нашої держави є визначальним сектором економічного розвитку, то це питання набуває ще більш вагомого значення. Цікавим періодом історії селекції та насінництва цукрових буряків України є 90-ті роки XIX – початок XX століття. У цей період відбуваються перші спроби подолання засилля закордонних селекційних фірм, які панували на вітчизняному ринку.

Фрагментарно висвітлено історію селекції та насінництва у працях: П.Р. Сльозкіна, Ф.А. Гавронського, Л.Л. Семполовського, А.Є. Зайкевича, С.М. Богданова.

Простежуючи історичний вплив закордонної селекції на розвиток бурякоцукрової промисловості Російської імперії, ми в цій статті хотіли б простежити і перші кроки вітчизняних селекціонерів. Також

торкнутися питання виробництва вітчизняного насінневого продукту і техніки вирощування бурякової культури.

Виникнення у 90-х роках XIX століття кризи бурякоцукрової промисловості з повною мірою показало вітчизняним цукрозаводчикам, що неможливо вести виробництво з колишніми результатами без турботи про якість цукрового буряку. Між тим, отримати найбільш високоякісний цукровий буряк не так складно, використовуючи відповідний посівний матеріал. Найпростіший спосіб отримання насінневого матеріалу – це придбання насіння відомих закордонних фірм (Раббетге і Гізеке (Німеччина), Вільморен (Франція)). Але в цьому питанні є безліч протиріч, які спонукали вітчизняних селекціонерів до акліматизації, створення вітчизняних сортів.

Забезпечення господарств буряковим насінням високої якості, причому недорогим, найкраще можна, як зазначав С.М. Богданов: "если само хозяйство займется возделыванием нужного ему количества семян. Для начала дела можно приобрести небольшое количество даже очень дорогих свекловичных семян, гарантирующих, однако, получение высокосортной свекловицы" [1, 212]. Але вирощуючи насіння цукрових буряків, потрібно не забувати і про якість. Ця причина була головною, тому що деякі господарства, вирощуючи вигідну сільськогосподарську культуру, стали виробляти її в такій кількості, що якість залишала бажати кращого. В результаті ціни на вітчизняний насінневий матеріал були занижені, і навіть якісне насіння не знаходило власника.

Такий розвиток вітчизняної культури бурякового насіння виявився протягом декількох років. Ще у 1879 році Н. Харкевич (головний хімік при Смілянському цукровому заводі графів Бобринських) вважав необхідним роз'яснити місцевим господарствам що: "естественные условия климата и почвы нашего свеклосахарного района вовсе не делают неизбежным вырождение высоких сортов сахарной свекловицы" [1, 214]. Тенденцію до вирощування цукрового буряку доводилося пояснювати невмінням наших господарств культивувати бурякове насіння раціонально.

За таких умов, які панували в вітчизняних господарствах, не могло бути й мови про довіру до цього насінневого матеріалу зі сторони цукрозаводчиків.

Але незважаючи на всі ці проблеми, вітчизняна селекція все-таки мала перспективи, і історичні події це підтвердили сповна.

У вітчизняній літературі були повідомлення про сприятливі результати, які були досягнуті в селекції цукрових буряків в 70-х роках XIX століття. У господарстві Євстрат'єва в с. Оситняжки Чигиринського повіту були досягнуті хороші результати. Так під культурою бурякового насіння у Євстрат'єва було зайнято 24 десятини. При дослідженні вирощеного цим господарством цукрового буряку були отримані наступні результати: відсоток цукру – 15,71 %, не цукру – 3,29 %, доброякісність – 82,68 %.

Також цікаві дані продемонстровані рядом цукрових заводів, які використовували цукровий буряк Євстрат'єва. Так повідомляється, що насіння фірми

Вільморен (Франція) дає буряки невеликого розміру, а врожайність нижчу ніж насіння Євстрат'єва.

Добрі результати, які досяг Євстрат'єв, є свідченням того, що не тільки можливо, але й вигідно вирощувати доброякісний насіннєвий матеріал цукрових буряків. Ці результати спонукали й інші господарства більш енергійно, з наукової точки зору підходити до селекції й насінництва цукрових буряків.

Особливо енергійними були висловлювання Ф.А. Гавронського, автора керівництв по вирощуванню цукрового буряка і його насіння, про сприятливі кліматичні і ґрунтові умови нашого краю для селекції. Хоча Ф.А. Гавронський і вважав безсумнівним факт того, що: "условия местности в юго-западном крае на столько благоприятны для культуры свеклы, что один и тот же сорт её получается у нас на 203 % сахаристее, чем в других странах" [2, 56], але С.М. Богданов критикував ці думки: "я не нахожу у него никаких доказательств в пользу такого допущения" [2, 57].

Найбільш відомим за кордоном було насіннєве господарство Л.В. Валькова, яке розташовувалося в м. Калинівка Вінницького повіту Подільської губернії. У 1886 році під буряковими висадками знаходилося 40 десятин землі, середньорічне виробництво бурякового насіння становило 3200 пудів. Л.В. Вальков вирощував бурякове насіння трьох сортів, які мали назву № 1, 2 і 3. Початок першому покляло насіння фірми Вільморен (Франція), другому – магдебургський буряк клейнванцлебен. У каталогах продукції цього господарства містився цілий ряд аналізів, що були зроблені з власного буряка, який вирощувався в різних господарствах Російської імперії, Західної Європи і Америки.

У Подільській губернії крім Калинівки досить хорошу репутацію з виробництва насіння цукрових буряків мав Уладівський цукровий завод графа Потоцького, який розташовувався у Вінницькому повіті. Він мав 7727 десятин землі, під висадками буряків – 24 десятини землі і в середньому щорічно виробляв близько 2736 пудів бурякового насіння. За даними третьої насіннєвої виставки, що проходила у м. Києві у 1887 році, в Уладівці вирощувалося насіння двох сортів: вільморена білий і клейнванцлебен. Вміст цукру 17,53 – 17,72 % в соку і доброякісність 89,23 – 89,90 %.

У Брацлавському повіті Подільської губернії був відомий своїм буряковим насінням Шпиківський маєток М.П. Балашова. Тут під висадками було зайнято 70 десятин землі, а загальне виробництво бурякового насіння дорівнювало 12250 пудам в середньому щорічно.

У Київській губернії особливо відомим своїм насінням був Смілянський маєток графів Бобринських (Черкаський повіт) і м. Шпола (Звенигородський повіт). У першому господарстві під висадками щорічно було зайнято близько 169 десятин, щорічне виробництво насіння в середньому досягало 10309 пудів. У м. Шполі під буряками була зайнята площа, яка досягала 142 десятин, щорічно з яких отримували 10650 пудів насіння цукрових буряків.

Граф О. Бобринський особливу увагу приділяв питанню вирощування і селекції насінництва цукрових буряків, в якому досяг значних успіхів. Така пильна увага до селекції простежується у листі О. Бобринського до М.О. Бунге (голова Київського відділення Імперського Російського Технічного товариства) від

1880 року: "честь имею уведомить Вас, что я с полной готовностью предоставляю химику при Смелянском песочном заводе Н. Харкевичу, заниматься теми работами по селекции сахарной свеклы, на которые Вы изволили указать в Вашем письме. Инструкции Ваши этому делу, прошу прислать в Смелянский завод господину Н. Харкевичу" [5]. Ці слова яскраво характеризують прагнення до створення власної селекції, її розвитку.

В с. Верещаки Чигиринського повіту, Київської губернії власником маєтку Белецьким розводилися буряки на насіння трьох сортів: Вільморена білий покращений, сімон-лерганд і клейнванцлебен. Щорічно для висаджування виписувалися по досить високій ціні (до 28 крб. за пуд насіння Вільморен, до 17 крб. за пуд сімон-лерганд), оригінальне насіння названих сортів. Під буряковими висадками в маєтку була покрита площа у 30 десятин, середнє щорічне виробництво насіння буряків складало 1350 пудів.

Серед інших губерній, крім Київської і Подільської, насінництвом займалися у Білоколодецькій економії Харківської губернії Волчанського повіту. Там під висадками було 100 десятин, щорічне виробництво складало 7000 пудів насіння. Також Тернівський маєток князя Щербатова (також Харківська губернія, Лебединський уїзд), де розводилося порівняно з іншими господарствами, особливо закордонними, небагато цукрового буряку (20 десятин під висадками, 1200 пудів бурякового насіння щорічно), але досить високої якості.

Свідченням розвитку в Російській імперії селекції і насінництва цукрових буряків була велика кількість господарств, які з успіхом займалися вирощуванням якісного насіннєвого матеріалу. За даними, які були зібрані Київським відділенням технічного товариства, у 1885 році в Російській імперії було зайнято під буряковими висадками не менше 5804,3 десятини землі, а насіння цукрових буряків було отримано не менше 448290 пудів [3, 143]. При такому розвитку культури бурякового насіння стало реальним через деякий час створити господарства, які вели насінництво з промисловою метою, де застосовувалися найновіші наукові підходи. Але більшість бурякового насіння вирощувалася в Російській імперії цукровими заводами для задоволення власних потреб у посівному матеріалі, намагаючись позбавитися залежності купувати високоартісне іноземне насіння цукрових буряків.

Аналізуючи вищевикладений матеріал, можна зробити наступні висновки.

Розвиток вітчизняної насіннєвої справи в насінництві пройшов надзвичайно складний шлях, але в тих складних умовах були закладені підвалини для подальшої плідної праці на цій важливій для нашої держави ниві. Всі ці дії сприяли подоланню залежності вітчизняних господарств від іноземних насіннєвих фірм і створення дослідних господарств, які вже на науковому рівні починають займатися селекційною роботою. Ця робота дуже швидко принесла визнання у всьому світі і нав'язала конкуренцію відомим селекційно-насіннєвим фірмам Європи.

1. Богданов С.М. Русская техника свекловичной культуры // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1889. – №7.
2. Богданов С.М. Русские свекловичные семена //

- Сельское хозяйство и лесоводство. — 1887. — №4.*
3. Пльевич С.В. *Очерки истории свеклосахарного производства в Украине: люди, события, факты / Под. Ред. Н.В. Роука. — Нежин: ООО "Видавництво "Аспект — Поліграф", 2007.*
4. Ремер. *Свекловодство: Настольная книга по свекле. Пер. с нем. / Правление сахаротреста СССР. — М.: Изд-во НТУВСНХ СССР, 1929.*
5. *Центральный державний історичний архів в м. Києві. — Ф. 730. — Оп. 1. — Спр. 45.*

Т.Д.Чубіна

ІЗ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ СОФІЇ ВІТТ (ЛИСТИ ДО СТАНІСЛАВА ЩЕНСЬКОГО ПОТОЦЬКОГО ЗА 1795 РІК)

Потоцькі гербу Пилява – один з найвідоміших і найбільш могутніх магнатських родів Речі Посполитої. Представники цієї знаної родини зробили досить помітний внесок як в історію Польщі, так і України. Чималий комплекс архівних матеріалів про родину Потоцьких зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києва [1, 7]. Серед величезної маси документів своєї уваги заслуговує і багата епістолярна спадщина Софії Вітт (в другому заміжжі Потоцької).

Про роман польського магната Станіслава Щенського Потоцького з Софією Вітт, дружиною кам'янецького коменданта Юзефа Вітта, у Варшаві і Петербурзі ходили справжні легенди.

У травні 1792 р. у Торговиці, прикордонному містечку маєтків Потоцького, було проголошено маніфест конфедерації магнатів, спрямований проти польської конституції, а сам С. Щ. Потоцький став маршалом Торговицької конфедерації. В квітні 1763 р. Софія народила Щенському позашлюбного сина Константи. Наприкінці червня Потоцький викликав Софію до себе в Тульчин, і вони вже не розлучалися аж до перемоги Торговицької конфедерації 1793 р., яка закінчилась в Гродно, всупереч сподіванням конфедератів, не перемогою магнатів над королем, а другим розподілом Польщі.

Напередодні розподілу С. Щ. Потоцький вирішив назавжди покинути Польщу і Росію, де опинилися його володіння. 7 травня 1793 р. він склав угоду зі своєю дружиною, згідно з якою управління маєтками переходило до Жозефіни, а вона зобов'язувалась висилати йому щорічно 50 тис. дукатів (900 тис. польських золотих) за два рази, і виїхав із Петербурга морем до Гамбурга, де і поселився разом з Софією.

В Гамбурзі, влітку 1794 р., Софія народила сина Міколая і мешкала разом з Потоцьким в цьому місті до червня наступного року [2, 514].

В травні 1795 р. Станіслав Щенський зважився повернутись на батьківщину й наприкінці червня сів у Любеку на корабель, що відпливав до Петербурга; пані Вітт із дітьми й більшість челяді вирушила до Польщі суходелом, щоб через Познань і Варшаву дістатися Львова й дати там хід шлюбнорозлучному процесові з генералом Юзефом Віттом [3, 238-239].

Увесь цей зворотний вояж і перші місяці перебування пані Вітт на польських землях після повернення з Гамбурга можна простежити якнай докладніше, бо за щасливим збігом обставин збереглися її листи до Потоцького, які вона писала йому від моменту прощання в Гамбурзі й аж до нової

зустрічі в Україні кількома місяцями пізніше. Нижче ми прочитаємо великі фрагменти з них; на думку Лоека, це цікаве джерело не лише до історії розлучення подружжя Вітт у 1795-1796 рр., а й свідчення способу мислення Софії та емоційної атмосфери, в якій розвивалися її стосунки зі Щенським.

Усі цитовані листи Софії написані французькою. Ми наводимо їх у найточнішому по змозі перекладі, однак залишаємо в звучанні мовою оригіналу особливі звертання з емоційним забарвленням, дослівний переклад яких неможливий.

Софія до Щенського, 5 липня 1795 р., з Берліна: "У вчорашньому своєму листі я нічого не написала тобі, mon ami, про Берлін. Я прибула сюди якраз у той момент, коли пошта вже відходила, й не хотіла втрачати нагоди вислати тобі з нею свої новини, тому посилаю тобі цей лист у такому вигляді, як написала його в дорозі. Не можу тобі передати, як я непокоїлася за тебе, знаючи, що ти в морі. Ти казав, що нема чого боятися; записягаюсь Богом, що це дуже страшно відчуття – знати, що життя людини, яку ти любиш над усе на світі, залежить від примхи мінливої стихії. О ні, mon bon ami, я більше ніколи не погоджусь на щось подібне, ти більше ніколи не вирушиш без мене в морську подорож! Зараз я вже трохи спокійніша, бо сподіваюся, що ти нарешті в Петербурзі, але для цілковитого заспокоєння мені потрібні вісті від тебе; а щоб їх отримати, доведеться почекати щонайменше два тижні, бо я зможу отримати твої листи тільки у Львові; знайти інший спосіб швидше доїхати туди з такою кількістю жінок і трьома дітьми мені дуже важко. Давидови виїдуть завтра вранці з малим Миколаєм, я чимдуж поквалюся за ними, бо мушу швидко бути на місці, якщо справи мають піти, як треба, але поки що не все ще складається так добре, як мало б скластиись. Іноді аж голова йде обертом; це справжня мука – керувати людьми, які не розуміють одне одного. Англійки не розуміють французок, Давидови не розуміють німок, німки – поляків, тож навколо мене справжнє вавилонське стовпотворіння й нескінченні сварки. Давидова сказала мені, що воліла б командувати полком гренадерів, аніж однією такою годувальницею; в усьому цьому розгарадінні тільки англійки не завдають мені клопоту, хоч саме їх я найбільше боялася. От як можна в цьому світі помилитися!

Сьогодні вранці я була з Котулею на фабриці порцеляни. Посилаю тобі філіжанку замість тієї, що розбилася, а також каламар, на заміну того, з Тульчина; правда, mon bon ami, що ти волітимеш каламар від мене?

Костусь замовив, мисочку для тебе, але ти отримаєш її лише за три місяці після цього пакета. А наразі він посилає тобі що з квіткою й девізом: "пам'ятай про мене". Він сам її вибрав. Ніколюшка на знак вдячності за гарні очка посилає тобі кухлик для промивання очей і просить, щоб ти купав у ньому свої гарні очі й при цьому думав про його, теж досить гарні.

Не думаю, що цей мій лист дійде до тебе так само швидко, як той, який я вишлю поштою, тому нічого не пишу про все те, що лікар сказав мені стосовно Константина. А втім, я відвідаю його ще завтра й позавтра і тоді буду краще поінформована. О п'ятій чекаю на Радзивіллоу, вона обіцяла прийти до мене, а Ожаровська прийде завтра. Побачуся тут тільки з цими двома особами, до того ж у себе, бо не маю ніякого бажання йти навіть до Радзивіллової, щоб